EGZEMPLARZ AUTORSKI

TOM 62

ŚLĄSKIE SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

INSTYTUT ARCHEOLOGII
UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO

WROCŁAW 2020

Śląskie Sprawozdania Archeologiczne
Tom 62, s. 21–36 Wrocław 2020
DOI: 10.34616/SSA.2020.62.21.36

EWA DRECZKO, MARTA MOZGAŁA-SWACHA,
MICHAŁ BOROWSKI, JAROSŁAW BRONOWICKI

NEOLITYCZNE PRZEDMIOTY KAMIENNE Z PRZEDWOJENNYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH NA STANOWISKU NR 5 W JORDANOWIE ŚLĄSKIM

NEOLITHIC STONE TOOLS FROM EXCAVATIONS CARRIED OUT BEFORE WORLD WAR II ON SITE NO. 5 IN JORDANÓW ŚLĄSKI

Abstract. The excavations of the multi-phase site no. 5 in Jordanów Śląski carried out before World War II provided a rich collection of Neolithic stone tools. The collection includes a total of 46 survived artefacts identified with the communities of the Danubian cultures, the Jordanów culture, the Funnel Beaker culture, the Globular Amphora culture, the Corded Ware culture and – in general terms – with the younger Stone Age. The discussed tools were excavated in settlement features and graves, while some of them were discovered as surface finds. On the basis of macroscopic and petrographic research authors present a chronological, typological and raw material analysis of this interesting collection of artefacts.
Keywords: petroarchaeology, Jordanów Śląski, stone tools, Neolithic, raw materials

WSTĘP

W trakcie wieloletnich badań, prowadzonych przed II wojną światową na stanowisku nr 5 w Jordanowie Śląskim, odkryto liczną kolekcję przedmiotów wykonanych z kamienia. Składają się na nią zarówno narzędzia pozyskane podczas badań wykopaliskowych, jak i pojedyncze znalezisko luźne.

Dotychczas opublikowano znikomą część tego zbioru. Zabytki kamienne zostały krótko opisane pod koniec XIX w. (Seger 1899, 540–543), a nieco później w pracy Oskara Mertinsa z 1904 r., traktującej o kamiennych narzędziach i broni ze Śląska (Mertins 1904). W 1906 r. lapidarnie wspomina o nich Hans Seger, w artykule poświęconym znaleziskom neolitycznym z osady i cmentarzyska w Jordanowie Śląskim (Seger 1906).

Ewa Dreczko, Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski, ul. Szewska 48, 50–139 Wrocław
e-mail: ewa.dreczko@uwr.edu.pl
Marta Mozgała-Swacha, badacz niezależny, https://orcid.org/0000-0001-9096-162X, e-mail: mozgalita@o2.pl
Michał Borowski, badacz niezależny, http://orcid.org/0000-0003-2543-2814, e-mail: borowski.geo@gmail.com
Jarosław Bronowicki, badacz niezależny, e-mail: bronowicki.lithos@gmail.com

Analizowany zbiór artefaktów kamiennych liczy 46 egzemplarzy, odkrytych w trakcie sezonów badawczych, realizowanych od 1898 r. Dostępna dziś kolekcja jest najprawdopodobniej mocno zdekompletowana. Nieliczne przedmioty, wspomniane w dokumentacji archiwalnej lub w przedwojennych publikacjach, nie dotrwały w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia, do dziś. Nie ulega jednak wątpliwości, że zachowane okazy mają duże walory poznawcze.

Wyroby kamienne ze stan. 5 w Jordanowie Śląskim są zróżnicowane zarówno pod względem chronologii i typologii, jak i wykorzystanego do ich produkcji surowca kamiennego. W przypadku niektórych zabytków pochodzących z obiektów, których inwentarz stanowił jednorodny czasowo materiał ceramiczny, możliwe było precyzyjne ustalenie ich przynależności kulturowej. Chronologię narzędzi, będących znaleziskami luźnymi lub pochodzących z jam, w których znalazły się ułamki naczyń należących do różnych społeczności neolitycznych, określono na podstawie ich cech morfologicznych. W przypadku nielicznych przedmiotów o charakterze ponadkulturowym możliwe było jedynie przypisanie ich ogólnie do neolitu. W zbiorze zidentyfikowano zabytki związane ze społecznościami kręgu naddunajskiego, kulturą jordanowską (dalej: KJ), kulturą pucharów lejkowatych (dalej: KPL), kulturą amfor kulistych (dalej: KAK) oraz kulturą ceramiki sznurowej (dalej: KCSz).

ZABYTKI KAMIENNE KULTUR KRĘGU NADDUNAJSKIEGO

Zespół narzędzi kamiennych łączonych ze społecznościami kręgu naddunajskiego liczy 10 okazów (tab. 1). Większość z nich to przedmioty kultury ceramiki wstęgowej rytej (dalej: KCWR). Pojedyncze artefakty identyfikować można z kręgiem naddunajskim, m.in. z jego młodszym stadium (dalej: MKN), oraz najprawdopodobniej z kulturą ceramiki wstęgowej kłutej (dalej: KCWK). Jeden z zabytków pozbawiony jest kontekstu odkrycia, natomiast sześć przedmiotów pochodzi z wypełnisk jam osadowych, w których wystąpił przemieszany wielokulturowy materiał ceramiczny. W przypadku kolejnych trzech artefaktów informacje archiwalne wskazują na ich powiązanie z jamami, określonymi jako groby KJ, oznaczonymi numerami od 6 do 12. Zostały one wraz z innymi odkrytymi na stanowisku artefaktami, prawdopodobnie podczas eksploracji wymienionych sześciu grobów, sumarycznie zinwentaryzowane w zbiorach muzealnych pod numerami inwentarzowymi 748–789:03. Pochodzące ze wspomnianych obiektów narzędzia kamienne, uznane pierwotnie przez badaczy niemieckich za związane z pochówkami KJ, po analizie typologicznej przyporządkowano takim jednostkom kulturowym, jak KCWR, MKN oraz KJ i KCSz.

W zbiorze artefaktów kamiennych społeczności kręgu naddunajskiego wyróżniono trzy kategorie narzędzi. Pierwszą i najbardziej liczną stanowią siekiery, które wykazują cechy reprezentatywne dla kamieniarstwa ludności KCWR. Do tej grupy znalezisk zaliczono sześć egzemplarzy o przekroju płasko-wypukłym, z których

Tab. 1. Jordanów Śląski stan. 5. Wykaz przedmiotów kamiennych

Lp.	Nr inwentarza	Obiekt	Chronologia obiektu	Określenie typologiczne	Wymiary sz×dł×gł (cm)	Chronologia zabytku	Surowiec	Rycina
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	753:03	gr. 6–12	KJ	uszkodzona, wysoko wysklepiona siekiera o przekroju płasko-wypukłym	2,3×12,7×2,8	KCWR	łupek amfibolowy	ryc. 1: 2
2.	755:03	gr. 6–12	KJ	wysoko wysklepiona siekiera o przekroju płasko-wypukłym	1,4×7,7×1,3	KCWR	amfibolit lub łupek amfibolowy	ryc. 1: 9
3.	94:08	57	KCWK/KJ/KPL	przekształcona (skrócona), wysoko wysklepiona siekiera o przekroju płasko wypukłym	1,6×8,0×1,9	KCWR	amfibolit?	ryc. 1: 10
4.	107:08	58	KCWR/KJ/KPL	obuchowy fragment wysoko wysklepionej siekiery o przekroju płasko-wypukłym	6,27×6,71×4,39	KCWR (?)	piaskowiec kwarcowy	ryc. 1: 8
5.	215:05	22–28a	KCWR/KCWK/KJ/KPL	silnie uszkodzona (brak ostrza), nisko wysklepiona siekiera o przekroju płasko wypukłym	2,7×7,8×0,6	KCWR	amfibolit	ryc. 1: 6
6.	320:98	–	–	nisko wysklepiona siekiera o przekroju płasko-wypukłym	7,3×16,7×1,7	KCWR	amfibolit	ryc. 1: 1
7.	95:08	57	KCWK/KJ/KPL	obuchowy fragment motyki o przekroju płasko-wypukłym. Forma przerobiona z uszkodzonego narzędzia tego samego typu	3,9×3,3×2,5	MKN (raczej KCWK)	bazalt	ryc. 1: 4
8.	214:05	22–28a	KCWR/KCWK/KJ/KPL	półwytwór motyki o przekroju płasko-wypukłym z niedowierconym otworem	4,2×8,8×1,7	MKN (raczej KCWK)	łupek amfibolowy	ryc. 1: 3
9.	753:03	gr. 6–12	KJ	silnie uszkodzony (rozwarstwiony), prawdopodobnie obuchowy fragment asymetrycznego topora	4,8×4,4×1,4	MKN	amfibolit	ryc. 1: 7
10.	213:05	22–28a	KCWR/KCWK/KJ/KPL	półwytwór topora asymetrycznego lub siekiery o przekroju płasko-wypukłym	4,7×15,1×4,0	krąg naddunajski	amfibolit narzutowy	ryc. 1: 5
11.	667:03	gr. 6–12	KJ	czworościenna siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	4,7×7,8×1,9	KJ	zieleniec	ryc. 2: 5
12.	729:03	gr. 27	KJ	średnio wysklepiona siekiera o przekroju płasko-wypukłym	2,3×10,0×1,4	KJ	amfibolit lub łupek amfibolowy	ryc. 2: 10
13.	749:03	gr. 6–12	KJ	siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	4,4×8,8×1,5	KJ	bazalt	ryc. 2: 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
14.	753:03	gr. 6–12	KJ	siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	6,0×12,7×2,0	KJ	łupek amfibolowy	ryc. 2: 4
15.	753:03	gr. 6–12	KJ	siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	3,2×8,5×1,9	KJ	amfibolit	ryc. 2: 7
16.	753:03	gr. 6–12	KJ	przyostrzowy fragment siekiery o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	4,3×5,1×1,9	KJ	amfibolit	ryc. 2: 12
17.	753:03	gr. 6–12	KJ	przyostrzowy fragment siekiery o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	5,0×8,9×2,7	KJ	dioryt?	ryc. 2: 6
18.	753:03	gr. 6–12	KJ	czworościenna siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	3,9×5,9×1,3	KJ	amfibolit	ryc. 2: 15
19.	753:03	gr. 6–12	KJ	siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	5,0×6,7×1,0	KJ	łupek amfibolowy	ryc. 2: 9
20.	754:03	gr. 6–12	KJ	obuchowy fragment asymetrycznego topora o ukośnie ściętym obuchu	8,9×7,7×4,8	KJ	amfibolit	ryc. 3: 2
21.	754:03	gr. 6–12	KJ	fragment asymetrycznego topora	4,2×10,8×2,4	KJ	amfibolit	ryc. 3: 3
22.	751:03	gr. 6–12	KJ	siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	3,9×6,7×1,2	KJ	łupek amfibolowy	ryc. 2: 21
23.	752:03	gr. 6–12	KJ	siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	2,9×6,0×1,1	KJ	amfibolit	ryc. 2: 14
24.	256:07	20	KJ	gładzik	3,6×3,3×0,8	KJ	piaskowiec	ryc. 2: 16
25.	696:03	gr. 21	KJ	okrągły przedmiot z nawierconym otworkiem	6,5×6,9×6,5	KJ	leukogranit	ryc. 2: 19
26.	165:05	22/23	KCWR/ KCWK/KJ	silnie uszkodzony (rozwarstwiony) fragment asymetrycznego topora z ukośnie ściętym obuchem	5,4×10,5×1,6	KJ	amfibolit	ryc. 3: 5
27.	180:05	25	KCWR/KJ	bardzo silnie uszkodzony fragment asymetrycznego topora z ukośnie ściętym obuchem	6,2×6,0×4,8	KJ	bazalt	ryc. 3: 4
28.	191:05	27	KJ	kulisty rozcieracz lub gładzik	6,0×6,0×2,9	KJ	piaskowiec kwarcowy	ryc. 2: 20
29.	193:05	27	KJ	bardzo silnie uszkodzony fragment asymetrycznego topora	3,9×7,6×1,4	KJ	łupek amfibolowy	ryc. 2: 18
30.	205:05	28a	KCWR/KJ	bardzo silnie uszkodzony (rozwarstwiony), przyostrzowy fragment asymetrycznego topora	4,2×6,1×2,5	KJ	bazalt	ryc. 2: 17
31.	742:03	gr. 29	KJ	czworościenna siekiera o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	4,2×6,2×0,6	KJ	łupek amfibolowy	ryc. 2: 13
32.	746:03	gr. 30	KJ	obuchowy fragment nisko wysklepionej siekiery o przekroju płasko wypukłym lub siekiery o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	7,9×6,2×1,9	KJ	amfibolit	ryc. 2: 11

1	2	3	4	5	6	7	8	9
33.	34:06	33	KJ/KPL	obuchowo – środkowy fragment czworościennej siekiery o najprawdopodobniej asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	3,9×8,3×1,7	KJ	bazalt?	ryc. 2: 1
34.	104:06	49	KCWK/KJ	fragment nieokreślonego narzędzia gładzonego	7,1×6,9×3,6	KJ	amfibolit	ryc. 2: 2
35.	114:08	59	KJ/KPL	przyostrzowy fragment czworościennej siekiery o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu	5,0×5,7×1,4	KJ	amfibolit	ryc. 2: 8
36.	212:05	22–28a	KCWR/ KCWK/KJ/ KPL	fragment asymetrycznego topora	6,2×11,9×4,1	KJ	amfibolit	ryc. 3: 6
37.	893:13	-	nieokreślona	obuchowy fragment asymetrycznego topora	10,6×11,7×3,2	KJ	bazalt	ryc. 3: 1
38.	53:06	37	KJ	obuchowy fragment czworościennej siekiery kamiennej ze ścienionym obuchem i maksymalną grubością w około 1/3 wysokości okazu liczonej od ostrza	4,6×6,3×1,5	KPL	bazalt	ryc. 4: 7
39.	223:05	22–28a	KCWR/ KCWK/KJ/ KPL	obuchowy fragment czworościennej siekiery kamiennej ze ścienionym obuchem i maksymalną grubością w około 1/3 wysokości okazu liczonej od ostrza	4,0×7,1×2,0	KPL	zieleniec?	ryc. 4: 8
40.	229:05	22–28a	KCWR/ KCWK/KJ/ KPL	obuchowy fragment czworościennej siekiery kamiennej ze ścienionym obuchem i maksymalną grubością w około 1/3 wysokości okazu liczonej od ostrza	4,2×5,6×1,5	KPL	-	ryc. 4: 5
41.	93:08	56	KAK	kulisty rozcieracz	5,0×7,9×4,0	KAK	piaskowiec kwarcowy	ryc. 4: 1
42.	750:03	gr. 6–12	KJ	asymetryczny toporek łódkowaty	4,3×10,1×4,2	KCS	łupek amfibolowy	ryc. 4: 6
43.	211:05	22–28a	KCWR/ KCWK/KJ/ KPL	kulisty rozcieracz	6,5×6,8×4,5	neolit	piaskowiec kwarcowy (ortokwarcyt)	ryc. 4: 3
44.	809:03	12	KJ	kulisty rozcieracz	3,6×4,6×3,6	neolit	piaskowiec kwarcowy (ortokwarcyt)	ryc. 4: 2
45.	178:05	24	nieokreślona	fragment kulistego rozcieracza	3,6×5,4×3,4	neolit	granit	ryc. 4: 4
46.	947:13	97	nieokreślona	fragment kamienia żarnowego	8,8×10,9×3,9	neolit	piaskowiec	ryc. 4: 9

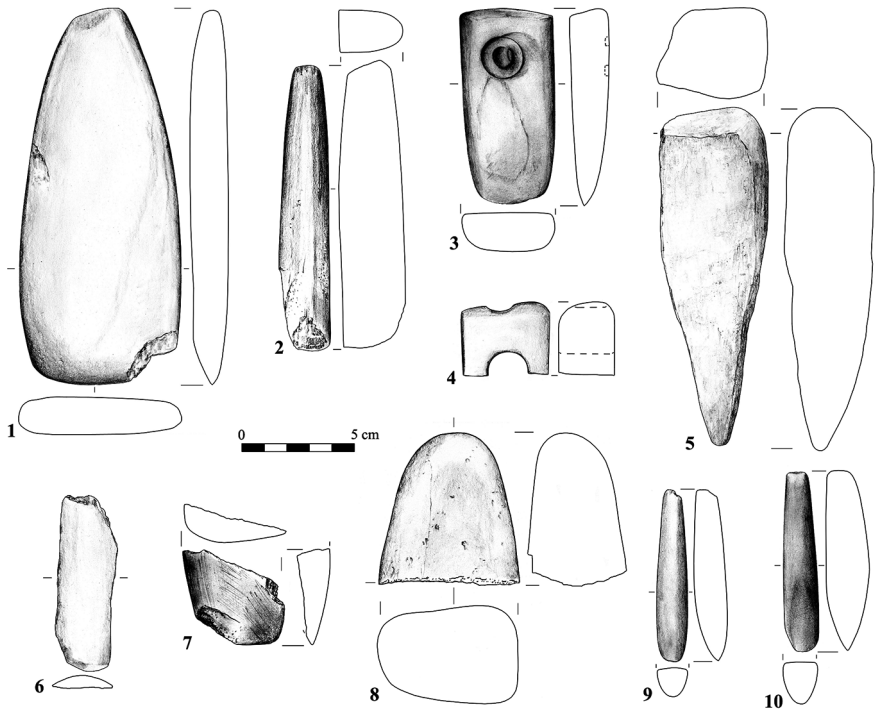

Ryc. 1. Jordanów Śląski stan. 5. Przedmioty kamienne kultur kręgu naddunajskiego (rys. N. Lenkow) 1–2, 6, 8–10 – siekiery kultury ceramiki wstęgowej rytej; 3–4, 7 – przedmioty społeczności młodszego kręgu naddunajskiego; 5 – zabytki społeczności kręgu naddunajskiego

cztery to formy wysoko wysklepione (ryc. 1: 2, 8–9, 10), a dwie nisko (ryc. 1: 1, 6). Pod względem wielkości wykazują one duże zróżnicowanie. Najmniejsza ze znalezionych siekier ma 1,4 cm szerokości, 7,7 cm długości i 1,3 cm grubości (ryc. 1: 9), największa zaś to forma o długości 16,7 cm, licząca 7,3 cm szerokości i 1,7 cm grubości. Wszystkie siekiery to narzędzia starannie przygotowane, o wygładzonych i wypolerowanych powierzchniach. Wykonano je z amfibolitu lub łupku amfibolowego. Tylko siekiera znaleziona w obiekcie 58 została sporządzona z piaskowca kwarcowego (tab. 1).

Drugą kategorię przedmiotów kamiennych odkrytych na stan. 5 w Jordanowie Śląskim stanowią dwie motyki, które także można wiązać ze społecznościami kompleksu naddunajskiego, najprawdopodobniej z KCWK. Pierwszy z zabytków, wykonany z bazaltu, zachował się w postaci fragmentu obucha o przekroju płasko-wypukłym (ryc. 1: 4). Widoczne na nim ślady dwóch otworów wskazują, że narzędzie powstało w wyniku przerobienia, prawdopodobnie uszkodzonej, motyki tego samego typu.

Drugi wyrób kamienny to półwytwór motyki o przekroju płasko-wypukłym, wykonany z łupku amfibolowego. Ma on na płaszczyźnie górnej niedowiercony

otwór o średnicy 1,9 cm, a także ślady po wcześniejszej próbie wiercenia (ryc. 1: 3). Szerokość zachowanej partii narzędzia wynosi 4,2 cm, długość 8,8 cm, natomiast jego grubość to 1,7 cm.

Ostatnie typy przedmiotów kamiennych, identyfikowanych z osadnictwem społeczności naddunajskich, których przynależności kulturowej nie dało się precyzyjnie określić, reprezentuje uszkodzony topór (ryc. 1: 7) oraz półwytwór (ryc. 1: 5). Pierwszy zabytek to prawdopodobnie fragment obucha topora asymetrycznego wykonanego z amfibolitu. Drugi z artefaktów to półwytwór topora asymetrycznego lub siekiery o przekroju płasko-wypukłym, którego długość maksymalna wynosi 15,1 cm, a szerokość 4,7 cm. Opisywany przedmiot wykonano z łupku amfibolowego.

NARZĘDZIA KAMIENNE KULTURY JORDANOWSKIEJ

Z okresem użytkowania stanowiska nr 5 przez społeczności KJ łączyć można najliczniejszą grupę zabytków, wykonanych z kamienia. Składa się na nią 27 artefaktów, pochodzących z odkrytych w trakcie badań jam osadowych oraz grobów, w tym wspomnianych powyżej obiektów sepulkralnych, oznaczonych numerami od 6 do 12 (tab. 1). Siedem przedmiotów odkryto w jamach nr 22/23, 25, 28a, 33, 49, 59, 22 do 28a, w których oprócz ułamków naczyń KJ znalazły się fragmenty ceramiki KCWR, KCWK oraz KPL (por. Dreczko, Mozgała-Swacha 2014). Najwięcej narzędzi pochodzi z obiektów (nr 20 i 27) oraz grobów, oznaczonych numerami od 6 do 12, 21, 27, 29, 30, które stanowią relikty osady i cmentarzyska KJ. W przypadku jednego artefaktu tej kultury, o numerze inwentarzowym 893:13, wiadomo jedynie, że znaleziony został w 1911 r. na stanowisku nr 5 w bliżej nieokreślonej jamie osadowej.

W zbiorze materiałów kamiennych identyfikowanych z KJ wystąpiło 15 siekier, 8 toporów, 2 gładziki oraz 2 przedmioty o nieokreślonej funkcji.

Siekiery społeczności jordanowskiej odkryte na stanowisku nr 5 w Jordanowie Śląskim to zabytki zróżnicowane zarówno pod względem surowcowym, jak i morfometrycznym, które można podzielić na trzy grupy.

Pierwszą stanowi pięć narzędzi czworościennych o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu (ryc. 2: 1, 5, 8, 13, 15). W rzucie poziomym mają one kształt trapezowaty. Ich powierzchnie zostały starannie wygładzone. Długość całych form wynosi od 5,9 cm do 7,8 cm, szerokość od 3,9 cm do 4,7 cm, zaś grubość od 0,6 cm do 1,9 cm. Do ich produkcji wykorzystano zieleniec, łupek amfibolowy, amfibolit oraz ciemną skałę wulkaniczną (prawdopodobnie bazalt; tab. 1).

Drugi typ reprezentuje osiem siekier, również o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu, lecz o przekroju poprzecznym owalnym (ryc. 2: 4, 7, 9–10, 14, 21). Dwie z nich zachowane są częściowo w postaci partii przyostrzowej (ryc. 2: 6, 12). Wyroby te odznaczają się płaskimi ściankami górnymi i dolnymi oraz zaokrąglonymi powierzchniami bocznymi, a także lekko łukowato ukształtowanym ostrzem. Ich długość waha się od 6,0 cm do 12,7 cm, szerokość od 2,9 cm do 6,0 cm, grubość

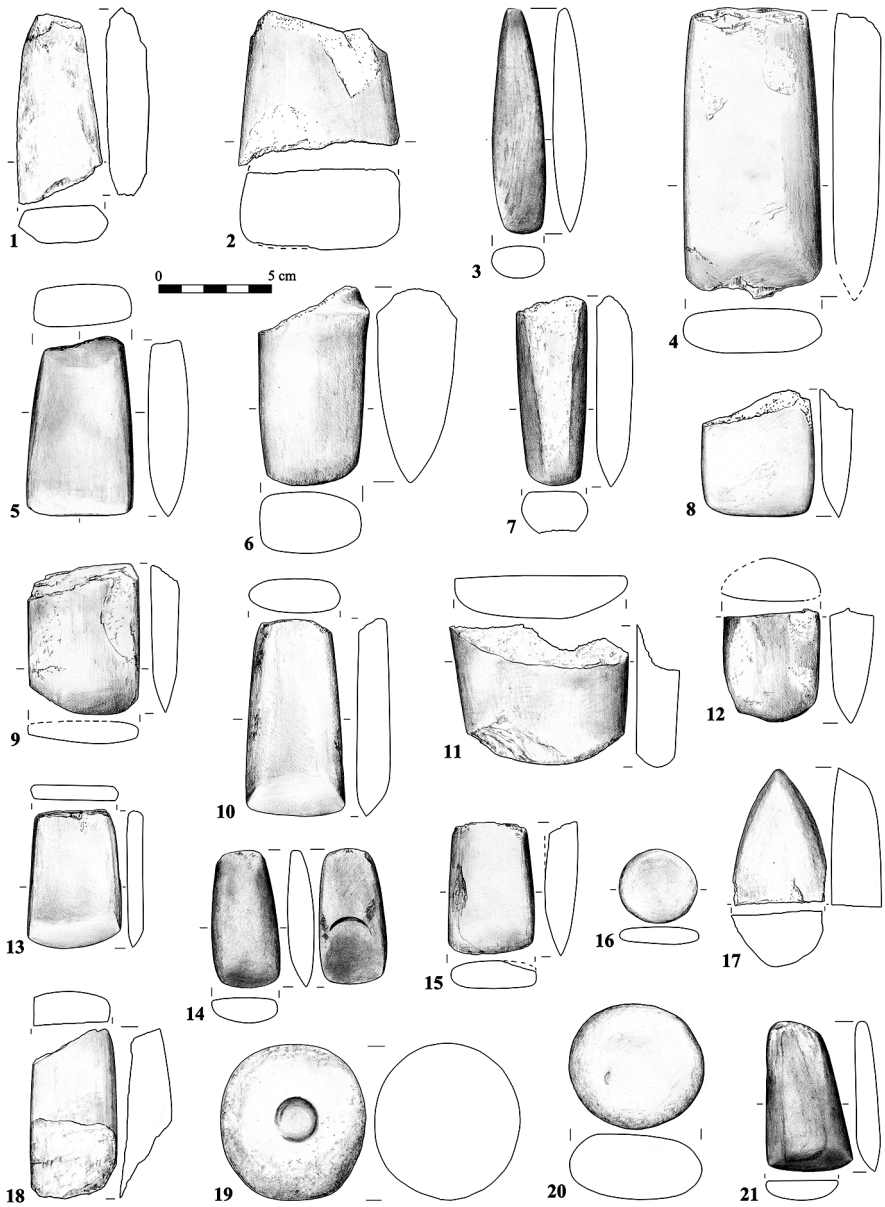

Ryc. 2. Jordanów Śląski stan. 5. Przedmioty kamienne kultury jordanowskiej (rys. N. Lenkow)

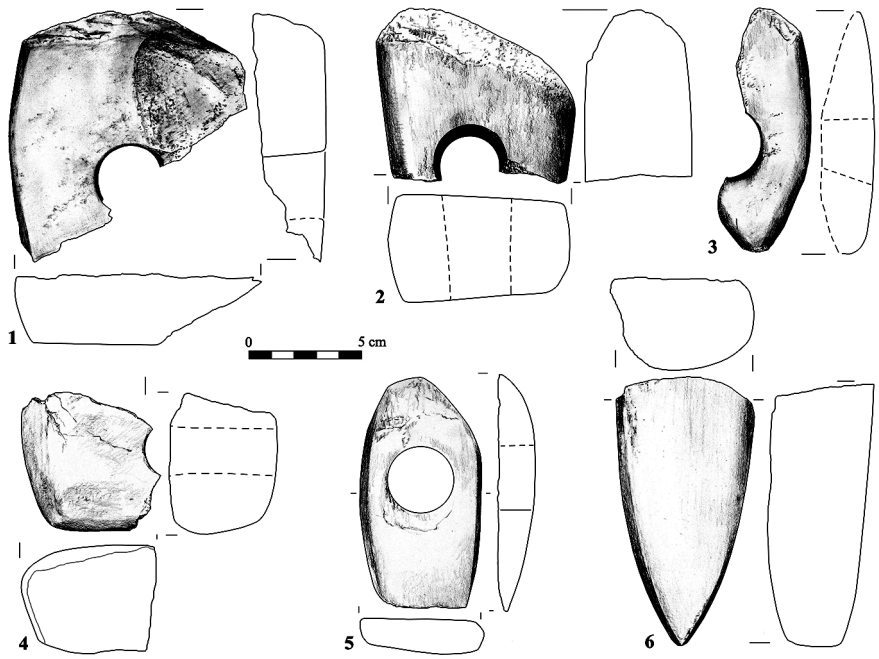

Ryc. 3. Jordanów Śląski stan. 5. Topory kamienne kultury jordanowskiej (rys. N. Lenkow)

natomiast od 1,0 cm do 2,0 cm. Podobnie jak siekiery pierwszej kategorii, narzędzia te zróżnicowane są pod względem surowca, którego użyto do ich wykonania. Trzy wykonano z łupków amfibolowych, kolejne trzy z amfibolitu oraz po jednym zabytku z bazaltu i z ciemnej skały plutonicznej (diorytu?).

Trzeci typ siekier reprezentowany jest przez pojedynczy zabytek, znaleziony w grobie szkieletowym KJ, nr 27 (ryc. 2: 3). Stanowił on część zwartego zespołu darów grobowych, których przynależność kulturowa nie budzi wątpliwości. Jest to średnio wysklepiona siekiera o przekroju płasko-wypukłym, wykonana z amfibolitu lub łupku amfibolowego. Jej długość wynosi 10,0 cm, szerokość 2,3 cm oraz grubość 1,4 cm. Przedmiot ten należy do grupy narzędzi, określanych jako tzw. motyki w kształcie kopyta szewskiego, charakterystycznych dla starszych okresów kultur kręgu południowego, zdecydowanie rzadziej spotykanych na stanowiskach dolnośląskich w okresie trwania MKN i KJ.

Również z grobu KJ, nr 30, pochodzi obuchowy fragment siekiery, którego stopień zachowania utrudnia dokładne określenie formy narzędzia (ryc. 2: 11). Najprawdopodobniej jest on pozostałością siekiery nisko wysklepionej o przekroju płasko-wypukłym lub siekiery o asymetrycznie oszlifowanym ostrzu. Do jego produkcji wykorzystano amfibolit.

Drugą, również liczną, kategorię narzędzi łączonych ze społecznością jordanowską tworzą topory. Na stanowisku znaleziono osiem tego typu zabytków z fragmentarycznie

zachowaną partią obuchową lub ostrzową (ryc. 2: 17, 18; ryc. 3). Wszystkie egzemplarze to topory asymetryczne, w których otwór umieszczono w pobliżu partii obuchowej. Zachowane ich fragmenty charakteryzują się zróżnicowanymi wymiarami. Ich długość waha się od 6,0 cm do 11,9 cm, szerokość od 3,9 cm do 10,6 cm oraz grubość od 1,4 cm do 4,8 cm. Do produkcji tej grupy narzędzi wykorzystano głównie amfibolity, łupki amfibolowe oraz bazalty.

Ostatnią, nieliczną kategorię narzędzi kamiennych, stanowią dwa gładziki wykonane z piaskowca, odkryte w obiektach osadowych KJ. Pierwszy z zabytków, o wymiarach 3,6×3,30×0,8 cm, wystąpił w wypełnisku obiektu nr 20 (ryc. 2: 16). Drugi z przedmiotów pochodzi z jamy nr 27 (ryc. 2: 20). Jest to okaz kulisty o nieco większych wymiarach (6,0×6,0×3,0 cm), który mógł pełnić funkcję zarówno rozcieracza, jak i gładzika.

Zbiór narzędzi identyfikowanych ze społecznością KJ uzupełnia okrągły przedmiot z nawierconym otworem (ryc. 2: 19) oraz fragment nieokreślonego przedmiotu gładzonego, zachowanego w stopniu uniemożliwiającym określenie jego funkcji (ryc. 2: 2).

KAMIENNE PRZEDMIOTY KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH, KULTURY AMFOR KULISTYCH ORAZ KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ

Ze społecznościami KPL, KAK i KCSz należy łączyć pięć zabytków wykonanych z kamienia (tab. 1).

Przedmioty kamienne KPL stanowią trzy zachowane fragmentarycznie siekiery. Wszystkie pochodzą z obiektów osadowych. Dwie odkryte zostały w wypełniskach jam, w których wystąpiły także fragmenty naczyń KCWR, KCWK, KJ i KPL, przez co nie jest możliwe pewne ustalenie, z którym etapem wykorzystywania obszaru stanowiska w neolicie są one związane. Pojedyncze narzędzie pochodzi z obiektu KJ.

Siekiery KPL to formy czworościenne ze ścienionym obuchem i maksymalną grubością, zlokalizowaną mniej więcej na 1/3 wysokości okazu liczonej od ostrza. Zachowane części partii obuchowych posiadają szerokość od 3,4 cm do 4,6 cm, natomiast ich długości mieszczą się w przedziale od 5,0 cm do 7,1 cm. Wszystkie okazy są do siebie zbliżone również pod względem grubości, która wynosi od 1,5 cm do 2,0 cm. Odkryte partie obuchowe w rzucie poziomym mają kształt trapezowatych, natomiast w przekroju poprzecznym zbliżone są do prostokąta o nieznacznie zaokrąglonej powierzchni górnej oraz podstawie (ryc. 4: 5, 7, 8). Obuchy wszystkich egzemplarzy zostały równo ścięte. Do ich wykonania posłużono się bazaltem oraz prawdopodobnie zieleńcem.

Z KAK można łączyć tylko jeden zabytek, wykonany z surowca kamiennego. W jamie osadowej tej kultury odkryto owalny rozcieracz o długości 7,9 cm, szerokości

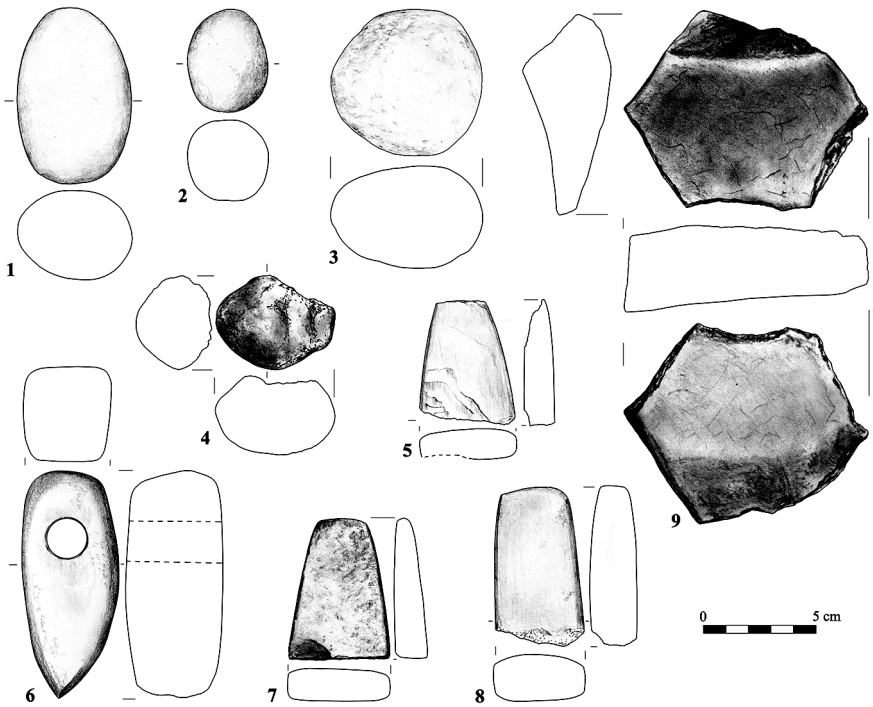

Ryc. 4. Jordanów Śląski stan. 5. Przedmioty kamienne. 1 – rozcieracz kultury amfor kulistych; 5, 7–8 – siekiery kultury pucharów lejowatych; 6 – topór kultury ceramiki sznurowej; 3–4, 9 – zabytki datowane ogólnie na neolit (rys. N. Lenkow)

5,0 cm i grubości 4,0 cm (ryc. 4: 1). Do jego produkcji wykorzystano piaskowiec kwarcowy.

Przedmiot kamienny identyfikowany ze społecznością KCSz został zainwentaryzowany łącznie z przedmiotami odkrytymi w grobach KJ o numerach od 6 do 12. Jest to zachowany w całości asymetryczny topór łódkowaty (ryc. 4: 6). Jego długość wynosi 10,1 cm, szerokość 4,3 cm natomiast grubość 4,2 cm. Narzędzie wykonano z łupka amfibolowego.

WYROBY KAMIENNE DATOWANE NA NEOLIT

W przypadku czterech artefaktów o charakterze ponadkulturowym, pochodzących z wypełnisk jam o nieokreślonej chronologii lub pozbawionych kontekstu odkrycia, precyzyjna identyfikacja chronologiczno-kulturowa jest niemożliwa. Do grupy tej należą trzy kuliste rozcieracze (ryc. 4: 2–4), wykonane z piaskowca i granitu, oraz zachowany fragmentarycznie kamień żarnowy, do produkcji którego użyto piaskowca (ryc. 4: 9).

SUROWCE SKALNE

Analizy surowcowej zabytków kamiennych, pochodzących ze stanowiska nr 5 w Jordanowie Śląskim, dokonano w oparciu o badanie makroskopowe. Dokładne rozpoznanie typów skał, z których wykonano poszczególne narzędzia, było w niektórych przypadkach utrudnione, ze względu na znaczny stopień zwietrzenia powierzchni artefaktów.

W badanym zbiorze licznie reprezentowane są ciemno zabarwione skały metamorficzne, nazywane, zależnie od stopnia wyrazistości ich tekstury kierunkowej, mianem amfibolitów albo łupków amfibolowych. Były one preferowane przy produkcji narzędzi z wyodrębnionym ostrzem. Określane w ten sposób surowce pod względem cech makroskopowych zazwyczaj odpowiadają tzw. metabazytom typu Jizerské hory, tworzącym wychodnie w NW części Republiki Czeskiej. Są to niezwykle zwięzłe, szare lub zielonoszare skały, często charakteryzujące się dobrze widocznym kierunkowym ułożeniem składników mineralnych, co zwykle wiąże się z występowaniem równoległych warstewek naprzemiennie wzbogaconych w minerały ciemne i jasne. Silnie zwietrzała powierzchnia niektórych narzędzi bywa jednak wyraźnie wyblakła w porównaniu do świeżego przełamu, co może prowadzić do trudności w rozpoznaniu makroskopowym. W składzie mineralnym metabazytów typu Jizerské hory dominują amfibole (hornblenda, aktynolit), skalenie sodowo-wapniowe (głównie labrador-bytownit), kwarc oraz minerały nieprzezroczyste. Surowiec był powszechnie użytkowany we wczesnym neolicie Europy Środkowej i był dystrybuowany na duże odległości (zob. Klomínský *et al.* 2004; Přichystal 2009; Šída, Kachlík 2009; Krystek *et al.* 2011; Přichystal 2013, 192–195; Borowski 2014, 448, 450; Szydłowski 2017, 93–100; Borowski 2019, 395–402). W wielu starszych opracowaniach materiałów kamiennych

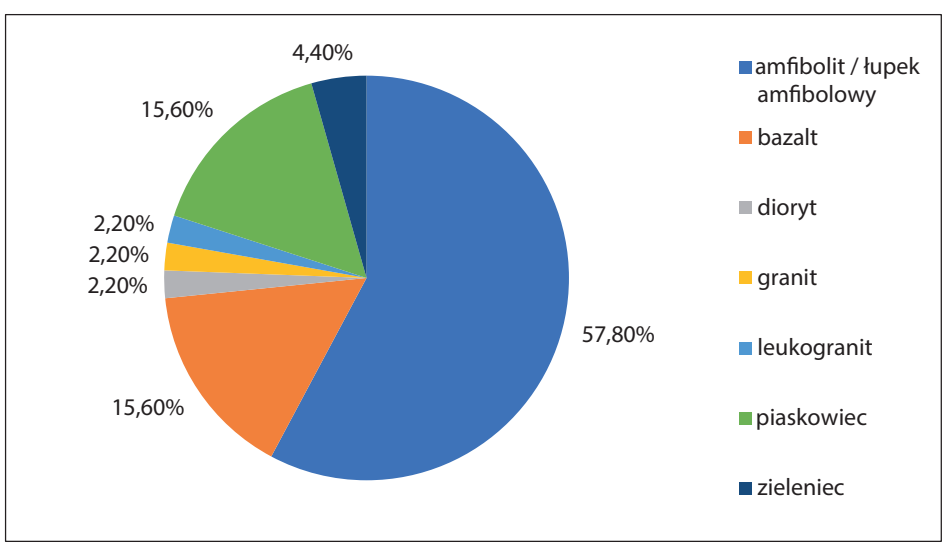

Ryc. 5. Jordanów Śląski stan. 5. Struktura surowcowa zabytków kamiennych

z obszaru Śląska, bazujących na makroskopowym rozpoznaniu skał, metabazyty typu Jizerské hory były błędnie określane mianem fyllitów, metaszarogłazów lub łupków szarogłazowych, co przez długi czas uniemożliwiało wyciągnięcie poprawnych wniosków na temat wczesnoneolitycznej gospodarki surowcowej w Polsce południowo-zachodniej (por. Přichystal 2013, 195; Borowski 2019, 401–402).

Na obecnym etapie badań, bez przeprowadzenia szczegółowych analiz petrograficznych, nie można w badanym zbiorze wykluczyć obecności skał zbliżonych pod względem cech makroskopowych do metabazytów typu Jizerské hory, ale pochodzących z innych części Europy Środkowej, jak np. metabazyty z Želešic na południowych Morawach (por. Přichystal 2013, 195-196). Nieliczne spośród tych surowców mogły też być pozyskane z materiałów eratycznych (tab. 1: 10).

Na szczególną uwagę zasługuje obecność licznych wyrobów wykonanych z metabazytów w zbiorze narzędzi KJ. Jak się wydaje, podobne preferencje surowcowe zauważalne są w odniesieniu do artefaktów kamiennych tej samej kultury z Domasławia, gdzie również odnotowano częste wykorzystanie amfibolitów do produkcji narzędzi z wyodrębnionym ostrzem (zob. Mozgała-Swacha, Murzyński 2017). Może to wskazywać na kontynuację tradycji technologicznych wcześniejszych kultur kręgu naddunajskiego. Wymaga to dalszych badań i szczegółowych analiz petrograficznych o charakterze porównawczym.

Przypuszczalnie ze złóż zlokalizowanych na obszarze Sudetów lub Przedgórza Sudeckiego pozyskiwane były bazalty. Wskazanie konkretnych miejsc ich pochodzenia jest niemożliwe bez przeprowadzenia szczegółowych studiów.

Odmienne preferencje surowcowe, związane z innymi strategiami zaopatrzeniowymi, opierającymi się na surowcach lokalnych dotyczyły wytwórczości żaren, rozcieraczy czy gładzików (por. Szydłowski 2017, 93; Janák *et al.* 2018, 19; Borowski 2019, 388). Tego rodzaju przedmioty odkryte w Jordanowie Śląskim wykonane zostały przede wszystkim z piaskowców kwarcowych, a niekiedy także granitoidów. Surowce te pochodziły najprawdopodobniej głównie z łatwo dostępnych głazów narzutowych.

PODSUMOWANIE

Zachowany zbiór przedmiotów kamiennych ze stanowiska nr 5 w Jordanowie Śląskim, mimo swoich licznych niedoskonałości kontekstualnych, ma duże walory poznawcze. Makroskopowa analiza petrograficzna wykazała, iż większość artefaktów identyfikowana ze społecznościami kręgu południowego, została wykonana z amfibolitu i łupku amfibolowego. W zbiorze znalazły się również pojedyncze okazy, sporządzone z piaskowca kwarcowego i bazaltu. Wszystkie te skały były wykorzystywane do produkcji narzędzi zarówno przez ludność KCWR, jak i młodszych kultur kręgu naddunajskiego (Cholewa 2004, 38–39). Wśród surowców kamiennych użytych do produkcji pojedynczych narzędzi przez ówczesne społeczności z rejonu

Ryc. 6. Jordanów Śląski stan. 5. Motyka kultury ceramiki wstęgowej kłutej z niedowierconym otworem, wykonana z łupku amfibolowego (fot. E. Dreczko)

Jordanowa Śląskiego znalazły się także takie skały, jak: zieleniec, leukogranit, gabro oraz prawdopodobnie dioryt.

Odkryte na stanowisku nr 5 wyroby kamienne reprezentują formy typowe dla społeczności naddunajskich, znane z innych dolnośląskich stanowisk (Kulczycka-Leciejewiczowa 1997; Czarniak 2012). W grupie tej znalazły się narzędzia charakterystyczne dla wytwórczości ludności KCWR, określane jako tzw. motyki w kształcie kopyta szewskiego oraz siekiery i topory licznie występujące w osiedlach młodszych kultur kręgu południowego.

Znalezione na stanowisku w Jordanowie Śląskim zabytki dostarczają także informacji na temat procesów produkcyjnych neolitycznych narzędzi kamiennych. Półfabrykat motyki naddunajskiej wskazuje, że ostatecznym etapem jej produkcji było wywiercenie otworu, które nastąpiło po całkowitym opracowaniu powierzchni narzędzia (ryc. 6). Co ciekawe, próbę tę podjęto dwukrotnie, a następnie zaniechano ukończenia przedmiotu. Kolejną kwestią jest wykorzystywanie przez społeczności naddunajskie zniszczonych narzędzi do produkcji nowych. Potwierdzeniem przerabiania uszkodzonych przedmiotów jest siekiera z obiektu 57, identyfikowana z KCWR.

Przedstawione narzędzia kamienne KPL również pozwalają na uzupełnienie wiedzy na temat zasiedlenia stanowiska w środkowym neolicie. Czterościenne siekiery o przekrojach zbliżonych do prostokąta są narzędziami często spotykanymi na dolnośląskich osiedlach tej kultury (Dreczko 2018, 161–163). Wykorzystanie do ich produkcji bazaltu i zieleńca należy jednakże do rzadkości (Dreczko 2018, 169–172, tab. 2:19).

W późnym neolicie obszar stanowiska wykorzystywany był przez społeczności KAK i KCSz, co potwierdza niezwykle skromny zestaw dwóch narzędzi. Trudno na ich podstawie wskazać na preferencje względem użytkowanych surowców kamiennych. Jednakże wykorzystywanie skał amfibolitowych do produkcji toporów znajduje liczne analogie na śląskich stanowiskach KCSz (Cholewa 2004, 68).

Przedstawiony zestaw przedmiotów wykonanych z kamienna pozwala zweryfikować dotychczasową wiedzę na temat etapów zasiedlenia stanowiska i rejonu Jordanowa Śląskiego w młodszej epoce kamienia przez kolejne społeczności neolityczne. Kolekcja ta stanowi również istotny wkład do badań nad kamieniarstwem społeczności neolitycznych zamieszkujących tereny Dolnego Śląska, poprzez dostarczenie nowych informacji na temat spektrum surowców skalnych, wykorzystanych do produkcji rozmaitych narzędzi, mających swoje źródło m.in. w Sudetach i na ich Przedgórzu.

W przyszłości, jeśli będzie to możliwe, wskazane jest wykonanie dodatkowych badań petrograficznych, obejmujących obserwacje mikroskopowe płytek cienkich. W przypadku zabytków o dużej wartości ekspozycyjnej warto rozważyć również wykonanie niedestrukcyjnych analiz SEM-EDS (por. Bendő *et al.* 2013). Tego typu badania pozwoliłyby na weryfikację poprawności dokonanych oznaczeń oraz uściślenie wniosków dotyczących proweniencji surowców.

Podziękowania

Autorzy serdecznie dziękują pracownikom Muzeum Miejskiego Wrocławia za udostępnienie posiadanych materiałów oraz pomoc.

Praca powstała w wyniku realizacji projektów badawczych o nr 2013/11/N/HS3/04760 i nr 2012/05/N/HS3/01423 finansowanych z Narodowego Centrum Nauki.

LITERATURA

Bendő Zs., Oláh I., Péterdi B., Szakmány G., Horváth E. 2013. Csiszolt kőeszközök és ékkövek roncsolásmentes SEM-EDX vizsgálata: lehetőségek és korlátok, Archeometriai Műhely 10, 51–65.

Borowski M. 2014. Wyniki badań petrograficznych materiałów kamiennych, (w:) M. Masojć (red.), Obozowiska, osady, wsie. Wrocław–Widawa 17. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 439–450.

Borowski M. 2019. Rola petroarcheologii w badaniach nad młodszą epoką kamienia na Śląsku, (w:) M. Furmanek (red.), Pierwsi rolnicy i hodowcy na Śląsku. Dialog interdyscyplinarny, Wrocław, 387–422.

Cholewa P. 2004. Rola sudeckiego zaplecza surowcowego w kamieniarstwie neolitycznym na Śląsku. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski (Studia Archeologiczne 34).

Czarniak K. 2012. Młodsze kultury cyklu naddunajskiego w Polsce południowo-zachodniej, Szczecin: Wydawnictwo Meditur.

Dreczko E. 2018. Społeczności kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku. Wrocław: Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (maszynopis pracy doktorskiej).

Dreczko E., Mozgała-Swacha M. 2014. Ślady osadnictwa społeczności wstęgowych ze stanowiska nr 5 w Jordanowie Śląskim, (w:) Czarniak K., Kolenda J., Markiewicz M. (red.), Szkice neolityczne. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 145–159.

Janák V., Furmanek M., Přichystal A. 2018. Petroarcheologický výzkum neolitu a eneolitu ve Slezsku / Badania petrograficzne nad neolitem i eneolitem na Śląsku, (w:) V. Janák, M. Furmanek, A. Přichystal, S. Stuchlík (red.), Petroarcheologický výzkum neolitu a eneolitu ve Slezsku, Acta Archaeologica Opaviensia 5, Opava, 7–31

Krystek M., Młodecka H., Polański K., Szydłowski M. 2011. Neolityczne narzędzia z metabazytów typu Jizerské hory (Masyw Czeski) na obszarze Polski, Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego 444, 113–124.

Kulczycka-Leciejewiczowa A. 1997. Strachów. Osiedle neolitycznych rolników na Śląsku, Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Mertins O. 1904. Steinzeitliche Werkzeuge und Waffen in Schlesien. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, NF 3, 1–26.

Mozgała-Swacha M., Murzyński T. 2017. Cmentarzysko kultury jordanowskiej ze stanowiska 10/11/12 w Domasławiu, gmina Kobierzyce, województwo dolnośląskie, (w:) B. Gediga (red.), Cmentarzysko ludności kultury jordanowskiej w Domasławiu, pow. wrocławski, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 19, Badania na autostradzie A4, cz. XIV, Wrocław, 7–133.

Přichystal A. 2009. Metabasites – the key raw material for Neolithic shoe-last celts and axes in Central Europe, (w:) C. Ionescu, H. Bedelean, V. Hoeck (red.), Geology for Society: Education and Cultural Heritage, Proceedings of the 16th Meeting of the Association of European Geological Societies, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Geologia, Special Issue, MAEGS 16, 95–96.

Přichystal A. 2013. Lithic raw materials in prehistoric times of eastern Central Europe. Brno.

Seger H. 1899. Schlesische Fundchronik, Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift: Zeitschrift des Vereins für das Museum schlesischer Altertümer 7 (4), 531–558.

Seger H. 1906. Die Steinzeit in Schlesien, Archiv für Antropologie 5, 116–141.

Šída P., Kachlík V. 2009. Geological setting, petrology and mineralogy of metabasites in a thermal aureole of Tanvald granite (northern Bohemia) used for the manufacture of Neolithic tools, Journal of Geosciences 54, 269–287.

Szydłowski M. 2017. Użytkowanie surowców skalnych na obszarach poglacjalnych Polski w neolicie i początkach epoki brązu. Gdańsk

Zápotocký M. 1989. Streitäxte der Trichterbecherkultur: ihre Typologie, Chronologie und Funktion– Praehistorica 15, 95–103.

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław
Tel.: 71 375 29 75, 71 375 29 16
Fax: 71 375 28 82

ISSN 0520-9250
ISBN 978-83-61416-69-2